

บทที่ 5

บทสรุป

จากการศึกษารูปแบบและความเชื่อในงานศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพระศรี – ลักษมีในประเทศไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 พบว่ามีการรับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดียซึ่งเป็นความเชื่อที่มีรากฐานมาจากลัทธิการบูชาเพชฌัญญาเป็นสัญลักษณ์ของการให้กำเนิดและความอุดมสมบูรณ์ วิวัฒนาการของคติความเชื่อและรูปแบบงานศิลปกรรมของพระศรี – ลักษมีเริ่มมีความชัดเจนมากขึ้นในสมัยราชวงศ์เมารยะ ศุภะและกุษาณะโดยปรากฏในความหมายที่เป็นมงคลและเป็นสัญลักษณ์กลางที่ได้รับการนำไปปรับใช้ในทุกศาสนาเพื่อสื่อความหมายถึงสิ่งที่เป็นมงคล โชคลาภและความอุดมสมบูรณ์ รูปแบบทางศิลปกรรมที่เด่นชัดของพระองค์ในสมัยนี้คือรูปพระศรี – ลักษมีและคชลักษมี ในขณะที่เครื่องหมายศรีวิวัตสะเชื่อว่าเป็นเพียงสัญลักษณ์มงคลที่ได้รับการนำไปใช้ในทุกศาสนาโดยยังไม่ได้เป็นสัญลักษณ์เฉพาะของพระศรี – ลักษมี

ในสมัยกุษาณะพระศรี – ลักษมีเริ่มปรากฏคุณลักษณะแห่งความมั่งคั่งร่ำรวยเนื่องจากการยกฐานะให้พระองค์เป็นชายาของท้าวกุเวรเทพเจ้าแห่งความร่ำรวย คุณสมบัตินี้เด่นชัดขึ้นในสมัยคุปตะโดยพระองค์มักจะปรากฏบนตราประทับและเหรียญตราพร้อมกับท้าวกุเวร อีกทั้งพระศรี – ลักษมีเริ่มถูกนำมารวมกับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู รูปแบบของพระองค์จึงเป็นทั้งในฐานะเทวีที่บันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ โชคลาภและความร่ำรวยและรูปแบบที่ถูกยกย่องให้เป็นชายาหรือศักดิ์ของพระวิษณุ

สมัยหลังคุปตะมีความนิยมในการสร้างงานศิลปกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับพระองค์จำนวนมากทั่วทั้งประเทศอินเดีย มีทั้งที่เป็นงานแกะสลักตามฝาผนังถ้ำ ประติมากรรมลอยตัวและงานประดับบริเวณประตูทางเข้าศาสนสถานหลายแห่ง สมัยหลังคุปตะเป็นต้นมาความนิยมในการสร้างประติมากรรมที่เกี่ยวกับพระศรี – ลักษมีแบบเดียว ๆ มีน้อยลงโดยมักปรากฏร่วมกับพระวิษณุในอวตารปางต่าง ๆ อยู่เสมอ

ในประเทศไทยพบศิลปกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับพระศรี – ลักษมีแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มคือ คชลักษมี ราชลักษมี พระศรี – ลักษมีและเครื่องหมายศรีวิวัตสะซึ่งความหมาย รูปแบบและหน้าที่การใช้งานของงานศิลปกรรมโดยภาพรวมใกล้เคียงกับอินเดีย แต่เมื่อศึกษาถึงรายละเอียดของงานศิลปกรรมแต่ละชิ้นพบว่ามีความต่างออกไปจากต้นแบบและมีการประยุกต์ขึ้นเอง ได้แก่

1. **คชลักษมี**ที่พบในประเทศไทยมีรูปแบบที่ต่างออกไปจากที่อินเดีย และมีการประยุกต์ใช้กับศิลปวัตถุบางประเภท ที่ต่างออกไปคือ การทำเป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดเล็ก

ที่ใช้พกพาติดตัวหรือตั้งวางเพื่อการบูชา รูปแบบที่พบบ่อยครั้งคือการนำคชลักษณ์มาขยายบนงานประติมากรรมคนละด้านคู่กับท้าวฤเวศ มีทั้งที่เป็นเหรียญดินเผาสำหรับห้อยหรือแขวนและประติมากรรมขนาดเล็กที่มีฐานสำหรับตั้งวาง ทั้ง 2 แบบเชื่อว่าเป็นไปตามแนวคิดในประเทศอินเดียคือนิยมบูชาคชลักษณ์คู่กับท้าวฤเวศเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ โชคลาภและความร่ำรวย โดยเฉพาะกับพวกพ่อค้าหรือนักแสวงโชค แต่รายละเอียดของงานศิลปกรรมมีความต่างออกไปโดยประเทศอินเดียท้าวฤเวศที่อยู่บนเหรียญหรือตราประทับจะอยู่ด้านเดียวกับคชลักษณ์และมีขนาดเล็กมาก อีกทั้งไม่ปรากฏเป็นประติมากรรมลอยตัวคนละด้าน อีกทั้งคชลักษณ์ที่พบในประเทศไทยรูปช้างคู่ที่ขนาบเทวีถูกขยายให้มีขนาดใหญ่มาก

นอกจากนี้ยังมีการนำคชลักษณ์ไปประดับที่ประติมากรรมประเภทอื่น เช่น ธรรมจักร ใบเสมาและแผ่นหินที่มีสัญลักษณ์มงคลซึ่งไม่พบที่อินเดียเช่นกัน ในกรณีที่ประดับบนธรรมจักรหมายถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์นำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง โชคลาภสำหรับผู้ที่ยึดถือพระพุทธศาสนา การประดับคชลักษณ์บนใบเสมาอาจเป็นทั้งการแสดงความขอบเขตอันศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนาและทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ในตัวเองเพื่อให้คนกราบไหว้บูชาเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์กับผู้ที่ยังมายังพุทธสถานแห่งนั้นและมีความสัมพันธ์กับใบเสมาที่เขาพนมกุเลนประเทศกัมพูชา การนำคชลักษณ์มาวางร่วมกับสัญลักษณ์มงคลและสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์บนแผ่นหินโดยสันนิษฐานว่าใช้รองรับหม้อน้ำในพิธีราชสุยะของกษัตริย์มีความสัมพันธ์กับรัฐยะไข่ ประเทศพม่า

คชลักษณ์เป็นรูปแบบเดียวของพระศรี – ลักษมีเท่านั้นที่ยังคงได้รับการสืบเนื่องมาจนถึงสมัยศิลปะเขมรในประเทศไทย โดยสมัยนี้พบการใช้คชลักษณ์ใน 2 ลักษณะคือนำมาประดับที่ทับหลังประตูทางเข้าศาสนสถานในสถาปัตยกรรมฮินดูและอยู่ในตำแหน่งที่ไม่มีความสำคัญมากนัก รวมทั้งพบเพียง 2 แห่งเท่านั้น โดยรูปแบบและคติความเชื่อสอดคล้องกับหลักฐานที่พบในประเทศกัมพูชา ลักษณะที่ 2 คือการสลักบนแผ่นหินรูปกลมพร้อมกับสัญลักษณ์มงคล เช่น หม้อน้ำ สันนิษฐานว่าแผ่นหินดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งที่ใช้ในพิธีราชสุยะเช่นเดียวกัน อีกทั้งแสดงถึงความเชื่อเดียวกันนี้ที่ถูกส่งผ่านมาจากสมัยทวารวดี

2. ราชลักษณ์ เป็นรูปแบบหนึ่งของพระศรี – ลักษมี ในศิลปะอินเดียเทวีมักทรงบัวบาศ ดอกบัวหรือตะกร้าแห่งพืชผล มีทั้งแสดงท่าประทับนั่งและยืนโดยมีสิงโตหมอบปรากฏร่วมด้วย บางครั้งทำเป็นรูปเทวีกำลังย่างพระบาทก้าวข้ามตัวสิงโตและมักพบเป็นงานประติมากรรมนูนต่ำด้านหลังของเหรียญคู่กับกษัตริย์ที่อยู่ด้านหน้ามากกว่าเป็นงานประติมากรรมลอยตัวโดยมีความหมายถึงชัยชนะ โชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์และเป็นเครื่องยืนยันถึงสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์

ในประเทศไทยเชื่อว่าคตินาขยลักษณะเป็นเพียงสิ่งมงคลที่ใช้นาขาเพือให้เกิดโชคลาภและความอุดมสมบรูณ์เท่านั้น ด้านรูปแบบทางศิลปกรรมพบว่ามีความต่างออกไปคือท่าทางของเทวีประทับนั่งด้านข้างสิงโตและโอบกอดคอของสิงโตเอาไว้ อีกทั้งการแสดงรูปรานาขยลักษณะมีและคชลักษณะมีบนประติมากรรมขึ้นเดียวกันในลักษณะของประติมากรรมลอยตัวไม่เคยปรากฏในประเทศอินเดีย การนำสัญลักษณ์ทั้งสองมารวมกันแสดงถึงความนิยมในการบูชาพระองค์อย่างมากในวัฒนธรรมทวารวดี อีกทั้งการนำรานาขยลักษณะมีมาวางคู่กับครุฑบนใบเสมาเป็นการประยุคต์ของช่างพื้นเมืองที่รับรู้ถึงความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์ 2 อย่าง เมื่อนำมาประดับบนใบเสมาจึงมีหน้าที่คล้ายกับคชลักษณะมีบนใบเสมา คือใช้ปักเพือแสดงขอบเขตอันศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนาและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตนเองเพือให้คนกราบไหว้บูชาเพือให้เกิดโชคลาภและความอุดมสมบรูณ์ อีกทั้งเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางและภาคอีสาน

3. พระศรี - ลักษณะมี รูปแบบที่ปรากฏในประเทศอินเดียเทวีมักทรงอาภรณ์งดงามมีทั้งประทับนั่งและยืนท่ามกลางดอกบัวหรือมีฐานบัวมารองรับ และมักพบเป็นงานประติมากรรมขนาดเล็ก ในประเทศไทยพบการนำรูปพระศรี - ลักษณะมีมาใช้โดยตรงคือนำมาทำเป็นแม่พิมพ์รูปพระศรี - ลักษณะมีท่ามกลางดอกบัว ซึ่งคงใช้ผลิตศิลปวัตถุสำหรับพกติดตัวหรือกราบไหว้บูชาเพือให้เกิดโชคลาภและความอุดมสมบรูณ์ โดยรูปแบบมีความต่างออกไปเล็กน้อยคือเทวีมีขนาดเล็กกว่าดอกบัวที่นำมาประกอบมากจนแทบไม่เห็นรายละเอียด

ที่ต่างออกไปคือการนำพระศรี - ลักษณะมีมาคู่กับท้าวฤเวร ซึ่งไม่เคยปรากฏในประเทศอินเดียมีแต่รูปคชลักษณะมีคู่กับท้าวฤเวรเท่านั้น ความหมายของการนำสัญลักษณ์ 2 สิ่งนี้มารวมกันคงยังเป็นการเพิ่มโชคลาภ ความอุดมสมบรูณ์และความมั่งคั่งทางการค้าที่จะบังเกิดกับผู้ที่บูชาพระองค์ยิ่งขึ้น อนึ่งการนำรูปพระศรี - ลักษณะมีมาวางคู่กับสิงห์บนประติมากรรมคนละด้านอาจเป็นเพียงคติการนำสัตว์มงคล เช่น สิงห์มาวางคู่กับเทวีเพือแสดงถึงอำนาจและฐานะอันสูงส่งของพระองค์ ไม่ใช่รานาขยลักษณะมีอย่างที่เคยมีผู้ตีความไว้

4. เครื่องหมายศรีวัตสะ ที่พบในประเทศไทย เชื่อว่าเป็นเพียงสัญลักษณ์ของความอุดมสมบรูณ์ที่เป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของพระศรี - ลักษณะมี เป็นเครื่องหมายมงคลที่นิยมใช้บนเหรียญ ตราประทับและสิ่งของที่มีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ในความหมายถึงความอุดมสมบรูณ์ ความเป็นมงคลและความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักร

ศรีวัตสะที่ปรากฏบนตราประทับหรือเหรียญเงินมีรูปร่างต่างกันออกไป ซึ่งรูปแบบดังกล่าวอาจเป็นการรับอิทธิพลมาจากอินเดียโดยตรงหรือจากพม่าและมีความสัมพันธ์กับเวียดนามโดยมีลักษณะเด่นบางประการร่วมกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับสัญลักษณ์มงคลของ

อินเดียได้และสัญลักษณ์มงคลที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูปของศรีลังกา ในขณะที่หริ่งช้างที่มี
 เครื่องหมายศรีวัตสะเชื่อว่าเป็นสิ่งที่นำเข้ามาจากภายนอก และเป็นหลักฐานที่ยืนยันว่าในสมัย
 ทวารวดีมีการติดต่อกับประเทศอินเดียและมีความคุ้นเคยกับสัญลักษณ์มงคลต่าง ๆ เป็นอย่างดี
 จนมีการปรับใช้สัญลักษณ์มงคลเหล่านี้บนศิลปวัตถุหลายประเภท

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์